

İslam Medeniyetine Dair Bilgi Veren Kaynaklardan Şehir Tarihleri | Raziye Gül Güzeş

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2022-2023

ÖN SÖZ

Bir ilim dalının metodolojisinin olması ve bu metodolojinin takip edilmesi, o ilim dalı için vazgeçilemez bir yere sahiptir. Bu nedenle İslam tarihi metodolojisi, tarihimizde yaşanan olayların doğru tespiti ve sağlıklı bir analizi için gerekli ve önemlidir.

Bu çalışmada, ihtiva ettiği konular itibarıyla çeşitli sınıflandırmalar yapılan İslam Tarihi kaynaklarından Şehir Tarihleri konusu incelenmiştir. Şehir tarihleri hakkında bilgi sahibi olmak, şehrin geçmişten getirdiği özellikleri, birikimleri, günümüzde varlığını devam ettiren özelliklerini anlamada, şehirde etki oluşturan simaları bilmede, böylelikle şehrin geçmişi ile günümüzdeki durumunu takip edebilmede önem arz eder.

Çalışmamızın giriş bölümünde şehir kavramı ve İslam tarihi müktesebatında şehir yerine kullanılan ifadeler zikredilmiş, şehir tarihçiliği hakkında kısa bir bilgilendirmeye yer verilmiştir. Birinci bölümde şehir tarihi teliflerinin gelişme sürecinden bahsedilerek, başlıca on şehir tarihi ve müellifi hakkında ayrıca bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, bu on eserden birer sayfa örnek metin eklenmiştir. Bu vesileyle, özellikle ilk döneme ait başlıca şehir tarihi eserleri hakkında bilgi vermek ve örnek metinlerle bu eserler hakkında bilgi sahibi olmak amaçlanmıştır.

Temennimiz, çalışmamızın, alanla ilgilenen kimseler için faydalı olmasıdır.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

GİRİŞ

ŞEHİR

A.Kelime ve Kavram Olarak Şehir

Türkçede kullanılan anlamıyla "şehir" kelimesi Farsça kökenlidir. Arapçada şehir karşılığında yaygın olarak, "medîne", "belde" ve "mısır" kullanılır. [1] "Kur'ân-ı Kerîm'de şehir için on yedi yerde medine (çoğulu medâin), on dokuz yerde beled, belde (çoğulu bilâd), yirmi bir yerde dâr (çoğulu diyâr), beş yerde mısır (çoğulu emsâr), elli altı yerde karye (çoğulu kurâ) geçmektedir." [2] Literatürde şehir kelimesi "dinî işlere bakan bir müftüsü ve kazâ hakkına sahip bir kadısı olan yer" şeklinde ifade edilmektedir. [3]

İslam tarihinde şehirleşme faaliyetleri erken dönemde başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Yesrib'e hicret edince, orası bir şehir hüviyeti kazanmış, Medinetü'r-Rasûl olarak bilinmiş, sonrasında bu isim "Medine" olarak şöhret bulmuştur. Medine, İslam şehirlerinin temelini oluşturmuş, İslam şehirlerine örnek olmuştur. Hz. Peygamber sonrası dönemde de şehirleşme faaliyetleri devam etmiş, Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren yeni şehirler kurulmuştur.

B.İslam Tarihinde Şehir Tarihçiliği

Şehir ve bölge tarihleri, İslam tarih yazıcılığı içerisinde önemli bir yere sahip olmuş, bu sahadaki eserler; şehir ve bölgelerin coğrafi durumları, fetih şartları, sahabe ve tabiun başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında yetişmiş olan şahsiyetler gibi konuları ele almıştır. Şehir tarihleri; siyasi, askeri, ictimai, iktisadi, ilmî sahaların yanında yollar, köprüler, kuyular, sarnıçlar, setler, kaleler, saraylar, konaklar, mescidler konularını da ihtiva etmektedir. [4]

Şehirlerin özellikleri, Müslümanları ilk dönemlerden itibaren ilgilendirmiştir. Zira fetih hareketinin yapılacağı şehrin coğrafi özelliklerini ve şehir halkının durumunu bilmek, seferin gidişatını belirleyen önemli bir unsurdur. Nitekim Hz. Ömer, orduları Şam, Irak, Mısır bölgelerine sevk ederken, bölgelerin özellikleri hakkında bilgiler alarak hareket etmiş, ordunun bölge şartlarına hazır olmadığını düşündüğünde daha ileriye hareket edilmesini yasaklamıştır. [5]

Fethedilen bölgelerin hangi şartlarda fethedildiği konusu da, Müslümanları ilgilendiren bir husustur. Fetih şartlarını bilmek, toplanacak verginin tespitiyle doğrudan ilgilidir. Bu durum da Müslümanları şehrin fetih şartlarını bilmeye sevk ediyordu. [6]

Şehir tarihleri bölgede yetişen önemli simaların hayatına dair bilgiler de vermektedir. Bu isimlerin yaşamına dair bilgiler, şehrin kültürel, ilmî durumuna dair de ipuçları vermektedir. [7]

Şehirlerin faziletleri, Müslümanları şehir tarihi yazımına sevk eden başka bir âmidir. Mekke ve Medine gibi şehirlerin Müslümanlar için arz ettiği ehemmiyet, bu tarz eserlerin yazılmasını zorunlu kılıyordu. [8]

C.Şehir Tarihlerinde Kullanılan Kavramlar

Mısır: "İki şey arasındaki her türlü engel, büyük şehir" anlamlarına gelen "mısır" kelimesinin çoğulu "emsâr" olup, klasik tarih ve coğrafya eserlerinde genellikle "bir bölgenin en büyük şehri" anlamında, bazı kaynaklarda da "başında emir olan, hadlerin uygulandığı ve kendisine bağlı köylerin olduğu büyük şehir" manasında kullanılmıştır [9]

Kasaba: Klasik eserlerde kullanılan "kasaba" kelimesi, Türkçedeki "şehirden küçük, köyden büyük ve kırsal özelliklerini yitirmemiş yerleşim merkezi" manasından farklı olarak, "bir bölgenin en büyük ve merkezî şehri başşehri"ni ifade etmek için kullanılır. Kasaba kelimesi, bugünkü Arap dilinde kullanılan "âsime" kelimesine benzemektedir. Klasik kaynaklarda "kasaba", "kaide" ve "vâsita" kavramları, benzer ifadeler olarak kullanılmıştır. [10]

Medîne: "Bir yere yerleşmek ve orada ikamet etmek" anlamındadır. Çoğulu "müdün" veya "medâin" şeklinde gelir. Medîne, sayı ve imar bakımından, küçük şehirlerden büyük, büyük şehirlerden küçük, bir arada bulunan evler topluluğundan meydana gelen yerleşim birimidir. Bazı kaynaklarda "medîne" kelimesi; "kasaba", "mısır" ve "kûra" yerine kullanılmıştır. Başına marifelik takısı getirilen "el-Medîne" kelimesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicret ettiği şehre verilen özel bir ad olmuştur. [11]

Beled / Belde: Sözlükte, "sınırları belirlenmiş bayındır veya bayındır olmayan, her büyüklük ve küçüklükteki toprak parçası" anlamına gelir. Çoğulu "büldân" ve "bilâd"dır. Bugünkü "ülke" ve "memleket" kavramlarını ifade etmektedir. Nitekim eserlerde, "memâlik" kelimesi de "büldân" ve "bilâd" kelimeleriyle aynı anlamda yer almıştır. [12]

Karye: Bugün daha çok "köy" manasında kullanılmakta olan "karye" kelimesi, sözlükte "her büyüklükteki şehir" anlamına gelmektedir. [13] Özelliklerine göre yerleşim yerlerinden bahseden isimler hakkında kısaca şu kelimeler mevzu edilebilir:

Rüstâk / Rûsdâk: Ekili ve dikili araziler ve köyleri içeren kırsal alanlar.

Kefr: Büyük şehirlerden uzak köy.

Merc: İçinde birkaç köyü barındıran kırsal alan.

Arz / Amel / Tâbi'a / Mihlâf / Müzâfe: Karye hariç yerleşim birimlerinin çevresinde ve bunlara bağlı bulunan her seviyedeki yerleşim yerleri, yeryüzü şekilleri ve su kaynakları için kullanılan tabirlerdir.

Hısn / Kal'a: İçinde kalesi olan veya kendisi bizzat kale olan yerleşim yerlerini belirten ifadelerdir.

Âsime / Seğr: Sınır bölgelerinde olan şehir ve diğer yerleşim yerleri. [14]

İklîm: Dünyanın büyük coğrafi kısım ve bölgeleri için kullanılmıştır "bölge" anlamına gelmektedir. [15]

Kûra: İklimi meydana getiren alanlar için kullanılan bir kelimedir. En az bir büyük merkezî şehir ve ona bağlı olan diğer şehir ve köy gibi yerleşim birimleri ile su kaynakları ve diğer yeryüzü şekilleri "kûra" diye isimlendirilen coğrafi bölümü oluşturur. [16]

Nâhiye: Bugünkü Türkçede "bucak ve ilçelerin bir müdürle yönetilen bölümlerden her biri" manasına geliyorsa da, aslında "kûradan küçük ve kûrayı meydana getiren alanlar"ı ifade etmek için kullanılmıştır. Bugünkü coğrafi terminolojide "yöre"ye karşılık gelen bir terimdir. [17]

Sözü edilen kavramlar arasında kullanım alanı en geniş olan, "beled" kavramı olmuştur. Zira İslam alimleri, her büyüklük ve küçüklükteki yerleşim yerleri ve coğrafi kısımlar için bu kavramı kullanmışlardır.

"Bir yerleşim yerinin belli bir tarihte bir önceki döneme oranla büyüüp gelişmesi, merkezi bir rol üstlenmesi, öne çıkması veya aksine gelişmeyip etrafındaki yerlere göre geride kalması, dönemden döneme farklı bir idari yapıya sahip olması gibi durumlar; yerleşim yerleri hakkındaki farklı tanımlamaların sebebi olarak -yerleşim birim ve coğrafi kısım adları ile ilgili sözü edilen kullanım genişliğine ek olarak- ileri sürülebilir." [18]

ŞEHİR TARİHLERİ ALANINDAKİ ÖNEMLİ KAYNAKLAR

Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Risâle fî Fazli Mekke.

el-Ezrakî (ö. 250/864 [?]), Ahbâru Mekke.

İbn Şebbe (ö. 262/876), Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere.

el-Fâkihî (ö. 278/891-92 [?]), Ahbâru Mekke.

el-Ezdî (ö. 334/945-46), Târîhu'l-Mevsıl.

Ebû Bekir Muhammed en-Nerşahî (ö. 348/959), Târîhu Buhârâ.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Târîhu Bağdâd.

İbn Hayyân (ö. 469/1076), el-Muktebes min Enbâ'i Ehli'l-Endelüs.

İbn Asâkir (ö. 571/1176), Târîhu Medîneti Dımaşk.

İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262), Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb.

I. BÖLÜM

ŞEHİR VE BÖLGE TARİHİ KİTAPLARI

A. Yazılı Metinlerden Önceki Süreç, İlk Yazılı Metinler ve Alan Kaynakları Hakkında Genel Bilgi

Bölge ve şehir tarihlerinin tarih yazıcılığında önemli bir yeri bulunmaktadır. Mekke, Medine ve Kudüs başta olmak üzere bazı şehirlerin İslâm kültürü içerisinde imtiyazlı bir konuma sahip olması, Kur'an ve hadislerde anılması, ashap ve tâbiîn sözlerinde zikredilmesi, bazı peygamberlerin veya sahâbîlerin buralarda yaşaması, ayrıca bazı önemli şahsiyetlerin bu yerlerde yetişmiş olması bu şehirlerin faziletine dair eserler yazılmasına, dolayısıyla şehir tarihçiliğinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan fetih şartlarının muhafazası, gayri müslim unsurların kendi dinlerinde kalmalarına karşılık ödedikleri cizye ile topraklarından alınan haraç vergilerinin tesbiti, eski ve yeni yerleşim birimlerinin düzenlenmesindeki esaslar şehir ve bölge tarihlerinin yazılmasına sebep olan unsurlar arasında sayılabilir. [19]

Bu türün ilk örnekleri olan, VII (XIII) ve VIII. (XIV.) yüzyıllarda kaleme alınmış eserler bugün mevcut değilse de bu eserlerdeki bilgilerin büyük kısmı çalışmaları günümüze ulaşan IX. (XV.) yüzyıl müellifleri tarafından iktibas edilerek korunmuştur. [20]

Aynı dönemde bir şehrin meşhurlarına göre düzenlenen ricâlü'l-hadîs kitapları şehir tarihi yazımının özellikle biyografi alanında malzemesinin genişlemesine yardımcı olmuştur. Hadis ricâline dair kitaplar diğer ilim dallarıyla ilgili biyografilerin şekillenmesine katkıda bulunmuş ve bir şehirdeki bütün kültürel faaliyetleri takip etmeye imkân vermiştir. [21]

Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) kaleme aldığı Fezâ' ilü Mekke ve's-sekeni bihâ adlı risâle, Mekke ile Kâbe'nin kutsiyetine dair bugüne ulaşan en eski metindir. Mekke tarihi üzerine bir eser yazdığı rivayet edilen Osman b. Amr b. Sâc el-Kureşî el-Cezerî'nin haber ve rivayetlerinden Ezrakî geniş ölçüde faydalanmıştır. Mekke'nin yerleşim planı, topografik yapısı ve Kâbe hakkında geniş bilgi içeren, şehrin tarihiyle ilgili bütün rivayetleri toplamaya çalışan Ebü'l-Velîd el-Ezrakî'nin Aḥbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âşâr'ı çok önemli bir kaynaktır. Ezrakî, Mekke'deki binaların kitâbelerini en doğru şekilde nakletmek suretiyle eserinin değerini arttırmıştır. Fâkihî'nin Aḥbâru Mekke'si de bu dönemde kaleme alınmış değerli bir şehir tarihi olup müellif kitabında bölümlere yapmadan muhaddislerin usulünü takip ederek ulaşabildiği bütün rivayetleri toplamıştır. [22]

Medine'nin ilk şehir tarihi İbn Zebâle tarafından 199 (814) yılında Kitâbü'l-Medîne ve aḥbâruhâ (Aḥbâru'l-Medîne) adıyla telif edilmiştir. Wüstenfeld zamanımıza intikal etmeyen bu eseri, İbn Zebâle'nin Semhûdî'nin Vefâ' ü'l-vefâ'sı başta olmak üzere daha sonraki Medine tarihlerindeki rivayetleri bir araya getirip yayımlamıştır. İbnü'n-Nedîm de Ubeydullah b. Ebû Saîd el-Verrâk, Medâinî, Ebû Ali Hasan b. Halef İbn Şâzân ve Zübeyr b. Bekkâr'ın Medine tarihine dair günümüze ulaşmayan eserlerinin adını vermektedir. [23]

İbn Şebbe Mekke, Kûfe ve Basra tarihleri yanında İslâm tarihinin bazı olaylarıyla ilgili yine zamanımıza intikal etmeyen birçok kitap yazmıştır. Bazı bölümleri eksik olsa da bugüne kadar gelen tek eseri Târîhu'l-Medîneti'l-münevver'e'dir. Eserin birinci bölümünde Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatı, Mescid-i Nebvî ve çevresiyle şehrin vadileri, mescidleri, kabilelerin yerleri, çarşı pazarlar gibi konular ele alınmakta, ikinci bölümde Hz. Ömer, üçüncü bölümde Hz. Osman'ın hilâfet dönemleri hakkında bilgi verilmektedir. [24]

Mısır tarihi üzerine eser veren ancak eserleri günümüze ulaşmayan müellifler arasında; Ebu Kabîl Huyey b. Hânî b. Nâdir el-Meâfirî el-Misrî (ö. 128/744), Yezîd b. Ebî Habîb el-Ezdî (ö. 128/745), el-Hâris b. Yezîd el-Hadramî el-Misrî (130/747), Ubeydullah b. Ebî Cafer el-Misrî (ö. 135/752), Amr b. el-Haris b. Yakub el-Ensarî (ö. 147/764), Yahya b. Eyyûb el-Ğâfikî el-Misrî (ö. 168/784), Abdullah b. Lehî'a (ö. 174/790), el-Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Esedü's-Sünne diye meşhur Esed b. Musa b. İbrahim (ö. 212/827), Osmau b. Salih b. Safvan es-Sehmî (ö. 219/834) ve Sa'îd b. Kesir b. Ufeyr (ö. 226/841) isimleri sayılabilir. [25]

Müstakil olarak Endülüs tarihiyle meşgul olan ilk müellif, Mısır tarihi de bulunan Saîd b. Kesir b. Ufeyr'dir (ö. 226/841). Onun Kitabı Ahbari'I-Endülüs adlı kitabı zamanımıza kadar intikal etmemiş olup İbn Abdi'l-Hakem bu eserden nakillerde bulunmuştur. Zamanımıza intikal eden Endülüs tarihinin ilki ise, Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî el-Mirdâsî'nin (ö. 238/852) Tarihu'l-Endülüs'üdür. [26]

İslam öncesi ve sonrası Arap tarihi üzerine pek çok eser yazmış olan İbnü'l-Kelbî'nin (ö. 204/819) Fütûhu's-Şam adlı kitabı ile hicretin ikinci asrının ikinci yarısında vefat eden Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Bağdadî'nin Tarihu'l-Hımsıyyîn adlı eseri ve Musa b. Sehl b. Kâdim er-Remlî'nin ((ö. 261/874) Men Nezele Filistin mine's-Sahabe adlı zamanımıza intikal etmeyen kitapları da, Suriye üzerine yazılmış eski şehir tarihleri arasında zikredilebilir. [27]

El-Mu'âfî b. Imran b. Nüfeyl el-Mevsîlî'nin (öl. 184/800) Tarihu'l-Mevsîl adlı eseri ile Ebu'l-Hasan Ahmed b. Seyyar b. Eyyûb el-Mervezî'nin (ö. 268/881) Tarihu Merv adlı kitabının da ilk devir eserleri arasında yer aldığını belirtmek gerekir. [28]

B. On Önemli Eser ve Müellifleri Hakkında Bilgi

1.Risâle Fî Fazli Mekke [29]

Müellif:

Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728)

Müellif Hakkında:

21 (642) yılında Medine’de doğmuştur. Babası, Irak’ın fethi sırasında Basra yakınlarındaki Meysân kasabasından Medine’ye getirilen esirlerden olup, kaynaklarda Zeyd b. Sâbit’in veya Enes b. Mâlik’in halasının âzatlısı olarak gösterilen, oğlunun şöhreti dolayısıyla Ebu’l-Hasan adıyla tanınan Yesâr’dır. Annesi, Ümmü Seleme’nin âzatlısı ve hizmetkârı olan Hayre’dır. Hasan-ı Basrî’nin yetişmesinde Ümmü Seleme’nin önemli rolü olmuştur. Hz. Ömer başta olmak üzere birçok sahâbînin duasını almış, yetmiş Bedir gazisi olmak üzere yüz yirmi kadar sahâbî ile görüşme imkânı bulmuştur. İstifade ettiği sahâbîler arasında Enes b. Mâlik ilk sırada yer almaktadır.

İyi bir hatip ve etkili bir vâiz olan Hasan-ı Basrî, tâbiûnun en faziletlilerinden kabul edilmektedir. Fesahat ve belâgatın doruk noktasına ulaşmıştır. İlim ve zühdü ile bilinmektedir. Yaşadığı çağda ilimler tam olarak teşekkül etmemiş olsa da, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi pek çok ilim dalında kendisinden bahsedilmektedir, bu alanlardaki görüş ve eserleriyle bilinmektedir. [30]

Risâle ilâ Abdilmelik b. Mervân fî’l-Kader, en çok bilinen eseridir. Risâle fî fazli Mekke, et-Tefsîr, el-Ferâiz (Erbaa ve Hamsûn Ferâiz), Şürûtu’l-İmâme, el-İstiğfârâtü’l-Münkize mine’n-Nâr, ez-Zühd, onun eserleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, devrin âlim ve yöneticilerine yazdığı bazı mektuplar, Ahmed Zekî Safvet’in Cemheretü Resâili’l-Arab adlı eserinde neşredilmiştir. [31]

Eser Hakkında:

“Fazâilu Mekke” ismiyle de bilinmektedir. Şehirlerin faziletine dair yazılmış ilk eserlerden olup Köprülü (Risâle fî fazli’l-mücâvere bi’l-Beyti’l- ‘atîk adıyla nr. 1603/1) ve Süleymaniye (Ayasofya, nr. 1849; Esad Efendi, nr. 3634/18) kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Eserin Kahire baskısı yanında (1320) Sâmi Mekî el-Ânî tarafından Fezâ’ ilü Mekke ve’s-sekeni bihâ (fihâ) adıyla gerçekleştirilmiş bir neşri daha vardır (Küveyt 1980). [32]

Ahbâru Mekke [33]

Eserin Tam Adı:

Ahbâru Mekke ve mâ câ’ e fihâ mine’l-âşâr

Ebü’l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî (ö. 250/864 [?])

Mekke’de doğmuş, dedelerinden Ezrak’a nisbetle Ezrakî diye meşhur olmuştur. Ezrakî, başta dedesi Ebü’l-Velîd Ahmed b. Muhammed olmak üzere İbrâhim b. Muhammed ve Muhammed b. Yahyâ’dan rivayetlerde bulunmuştur. İshak b. Ahmed el-Huzâî ile İbrâhim b. Abdüssamed el-Hâşimî gibi bazı kişiler de ondan haber nakletmişlerdir. Ezrakî’nin vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Ezrakî, şöhretini Ahbâru Mekke isimli eserine borçludur. Eserle ilgili bilgi aşağıda yer almaktadır. [34]

Eser, siyasî ve içtimaî bir tarih olmaktan daha ziyade şehrin yerleşim planı ve topografik yapısı hakkında bilgi vermekte, özellikle Kâbe hakkında geniş bilgiler ihtiva etmektedir. Eserde ele alınan konuların büyük bir kısmı İslâm öncesi Mekke tarihi ve Kâbe’ye dairdir; geri kalanı Mekke’deki diğer makamlar ve Hz. Peygamber hakkındadır. Mekke tarihi hakkında yazılan eserlere birinci derecede kaynak olmuştur.

Müellif eserin tarih kısmını yazarken dedesi Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî (ö. 222/837) ile tanınmış diğer bazı şahısların rivayetlerini esas almış, şehrin topografik yapısıyla ilgili bilgileri ise kendisi eklemiştir. Aḥbâru Mekke'nin Ezrakî'nin kaleminden çıkan aslı bir risâleden ibaret olup daha sonra yapılan ilâvelerle hacimli bir kitap halini almıştır. [35]

3. Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere [36]

Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (ö. 262/876)

1 Receb 173'te (24 Kasım 789) Basra'da doğdu. Asıl adı Zeyd olan babasına Şebbe denilmesinin sebebi, annesinin çocukken ona söylediği ninnide "şebbe" (büyüyüp yiğit olmak) kelimesinin sık sık geçmesidir.

Birçok âlimden hadis ve aḥbâr alan İbn Şebbe'den bahseden hemen bütün cerh ve ta'dîl âlimleri, onun hadis ve aḥbâr rivayetinde sika bir şahsiyet ve rivayetleri birbirine karıştırmayan güvenilir bir muhaddis olduğunda ittifak etmiştir. Ayrıca başta fıkıh olmak üzere diğer dinî ilimlerle Arap dili ve edebiyatı tahsil etmiş, kıraatle de ilgilenmiştir.

212 (827) yılında birçok muhaddis ve fakih gibi halku'l-Kur'ân konusunda İbn Şebbe de baskı ve işkenceye mâruz kalmış ve, "Kur'an Allah kelâmıdır, mahlûk değildir" şeklinde görüş bildirdiği için halifenin adamları tarafından kitapları parçalanmıştır.

Birçok müellif onun eserlerinden faydalanmış ve özellikle şehir tarihi ve siyasî tarih konularında verdiği çeşitli bilgileri kitaplarında kullanmıştır.

İbn Şebbe, 262/876 yılında Sâmerâ'da vefat etmiştir; ölüm yılını 263 (877) ve 264 (878) olarak verenler de vardır.

İbn Şebbe'nin günümüze ulaşan tek eseri Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere'dir. Müellifin günümüze ulaşmayan diğer eserlerinden de bahsedilmektedir. [37]

İbn Şebbe'nin günümüze ulaşan tek eseridir. Hadis rivayetindeki isnad usulüne bağlı kalarak kaleme alınan ve zamanımıza kadar gelmiş en eski Medine tarihi olan eser üç ana bölümden meydana gelmektedir ancak her üç bölümün de başı ve sonu eksiktir. Birinci bölüm Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatı üzerinedir. İkinci bölüm Hz. Ömer, üçüncü bölüm Hz. Osman dönemine dairdir.

Birinci bölümde Medine kuyuları, Medine'nin isimleri ve vadileri, Resûlullah'ın sadakaları ve Hayber ile Fedek'in durumu, Medine'deki bazı kabilelerin konak ve mahalleleri, Medine için söylenmiş şiirler, şehirdeki çarşı ve pazarlar, Hz. Peygamber'in siyer sahasına giren çeşitli faaliyetleri, şahsî özellikleri, şiirle methedilmesi, isimleri ve kabilesinin üstünlükleri gibi konulara yer verilmiştir. Bu bölümde aktarılan haberler Medine tarihine dair günümüze ulaşmış en eski yazılı bilgilerdir. Hz. Ömer'e ait kısma klasik anlayışa uygun bir şekilde halifenin nesebiyle başlanmakta, ardından hilâfet dönemine geçilerek onun çeşitli konulardaki icraatı anlatılmaktadır. Aynı üslûbun Hz. Osman'a ayrılan üçüncü bölümde de devam ettiği görülür. Bu bölüm geniş biçimde dönemin karışıklıklarını ve fitne olayını incelemektedir. Ancak Hz. Peygamber dönemini işleyen birinci bölümde Medine'ye çok geniş yer verilmesine karşılık bu iki bölüm Medine şehir tarihinden ziyade iki halifenin dönemlerini ele alan birer tarih kitabı niteliğindedir. [38]

4. Aḥbâru Mekke [39]

Aḥbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve ḥadîsih

Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî (ö. 278/891-92 [?])

Doğum yılının 215-220 (830-835) yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir. Kinâne kabilesine mensuptur ve dedelerinden Fâkih b. Amr b. Hâris'e nisbetle Fâkihî nisbesiyle tanınmıştır.

Gençlik yıllarını Mekke’de geçiren Fâkihî, Bağdat, Kûfe, San’a, Yemen gibi çeşitli şehirlerde önemli âlimlerden ilim tahsil etmiştir.

Kaynaklarda ilmî ve idari bir görevde bulunduğu dair kayıt olmamakla birlikte, hem emîrlere hem de âlimlere nezdinde büyük bir itibara sahip olduğu bilinmektedir.

Vefat tarihi kesin olarak bilinmeyen Fâkihî, Ahbârü Mekke isimli eseriyle meşhur olmuştur. [40]

Târîhu Mekke, Kitâbü Mekke ve ahbârihâ fi’l-Câhiliyye ve’l-İslâm isimleriyle de bilinir. Fâkihî’nin Ahbârü Mekke’si ve Ezrakî’nin aynı adı taşıyan eseri, Mekke tarihiyle ilgili günümüze intikal eden iki önemli eserdir.

Mekke ve çevresiyle ilgili yüzlerce konuyu ihtiva eden eserde şehrin siyasî, kültürel ve sosyal tarihini ele alınmış, ayrıca topografik yapısı hakkında bilgi verilmiştir. İkinci yarısı zamanımıza ulaşan eserde, Mekke’de valilik, kadılık ve müftülük yapan kimselerle burada yetişen âlimlerden bahsedilmekte, Mekke’deki kutsal mekânlar ve menâsik-i hac hakkında geniş bilgi verilmektedir.

Müellif, kitabında bölümlere yapmadan, ulaşabildiği bütün rivayetleri toplamış, muhaddislerin usûlünü takip ederek, konunun başlığını yazdıktan sonra ilgili hadis ve haberleri nakletmiştir. Fâkihî; Osman b. Amr b. Sâc, Vâkidî, Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Ubeyde Ma’mur b. Müsennâ gibi müelliflerin zamanımıza intikal etmeyen Mekke tarihiyle ilgili eserlerinden de faydalanmıştır.

Abdûlmelik b. Abdullah b. Dehîş’in birçok kaynaktan faydalanmak suretiyle yayınladığı içeriğe göre, eserin günümüze ulaşmayan I. cildinde ele alınan başlıca konular şöyle sıralanabilir: Hz. İbrâhim’in gelişinden önce Mekke, Hz. İbrâhim’in Hz. İsmâil ile Mekke’ye gelmesi, Kâbe’nin inşası, Cürhüm, Huzâa ve Kureys’in Mekke’deki hâkimiyetleri, Ficâr savaşları, Mekke’de bulunan putlar, Fil Vak’ası, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) doğumu, sütanneye verilmesi, Hz. Hatice ile evlenmesi, Hudeybiye Antlaşması ve Mekke’nin fethi. [41]

5. Târîhu’l-Mevsıl [42]

Ebû Zekeriyâ (Ebû Zekve) Yezîd b. Muhammed b. İyâs el-Mevsılî el-Ezdî (ö. 334/945-46)

Kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kadılık yaptığı bilinmektedir. Muhaddislerden hadis rivayet etmiş, kendisinden de rivayetlerde bulunulmuştur. Hadiste hâfız olan Ezdî’nin rivayet ettiği hadisleri öğrencisi İbn Cümey’ el-Gassânî Mu‘cem’inde toplamıştır. Cesur bir âlim olan Ezdî, Abbasiler döneminde yaşadığı hâlde, eserlerinde onları tenkit etmekten geri durmamıştır. Târîhu’l-Mevsıl, Kitâbu Tabakâti’l-Muhaddisîn, el-Kabâil ve’l-Hıtat isimli eserler ona ait olup, günümüze Târîhu’l-Mevsıl eserinin bir kısmı ulaşmış, diğer iki eser günümüze intikal etmemiştir. [43]

Musul’un tarihi hakkında yazılmış ilk eser olup mahallî tarih yazıcılığının güzel örneklerinden birini teşkil eder.

Tamamı üç cilt olan eserin sadece 101-224 (719-838) yılları arasındaki olayları ihtiva eden II. cildi günümüze intikal etmiştir. Bu ciltte bahsedilen konular şu şekilde zikredilebilir: Musul’da hüküm süren hânedanlar, burada meydana gelen önemli siyasî olaylar, Musul’da valilik ve kadılık yapanlarla diğer bazı önemli simaların biyografileri, bazı valilerin faaliyetleri, bunların Dimaşk ve Bağdat’taki merkezî hükümetle olan ilişkileri, halifelerin Musul’un yönetimiyle ilgili düşünceleri, şehrin mâruz kaldığı felâketler, Musul ve civarına yerleşen Yemenli kabilelerin ensâbı, siyasî sahadaki etkinlikleri ve savaşlardaki kahramanlıkları, bu kabilelere mensup ünlü simalar... Esas itibarıyla Musul’un tarihine tahsis edilen bu eser, bazı Abbasi dönemi olaylarını da ihtiva eder. Ezdî’nin, birçok konuda Taberî’nin Târîh’ini esas alması ve onun tesirinde kalmasıyla birlikte, Taberî’nin ve diğer tarihçilerin kaydettiği birçok önemli olaya eserinde yer vermediği görülmektedir. Abbâsî Halifesi Ebû Ca’fer el-Mansûr’un amcası Abdullah b. Ali’ye yazdığı eman mektubunun tam metni ve bazı muhaddis ve âlimlerin hayatlarına dair mâlûmat gibi bazı bilgiler ise sadece Târîhu’l-Mevsıl’da yer almaktadır.

Yedi yüz beyit kadar şiirin yer aldığı eserde zaman zaman çeşitli ilmî meselelere ve tartışmalara da temas edilmektedir. Kitapta 124 (741-42) ve 152 (769) yıllarına ait olayların atlanmış olması ya müstensih hatası veya

müellifin bu yıllarda cereyan eden olayları kayda değer görmemesiyle izah edilebilir. Ezdî kitabını çeşitli kaynaklardan ve şifahî rivayetlerden istifade ederek hazırlamıştır.

Siyasî tarih açısından olduğu kadar ilim, kültür ve medeniyet tarihi bakımından da değerli ve orijinal bir kaynak olan Târîhu'l-Mevsil, İzzeddin İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn gibi pek çok tarihçinin Musul tarihiyle ilgili olaylarda kaynak olarak kullandığı, hatta bazı kısımları iktibas ettiği bir eser olmuştur. [44]

6.Târîhu Buhârâ [45]

Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Zekeriyâ b. el-Hattâb b. Şureyh en-Nerşahî (ö. 348/959)

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. 286'da (899) Buhara yakınlarındaki Nerşah köyünde doğduğu ve Ebû Bekir b. Hureys ile Abdullah b. Ca'fer'den hadis rivayetinde bulunduğu kaydedilmektedir. Târîhu Buhârâ adlı eseriyle meşhur olmuş bir tarihçidir. [46]

Ahbârü Buhârâ, Târîhu Nerşahî isimleriyle de bilinmektedir. Müellif, Sâmânî Emîri I. Nûh'a sunduğu eserini 332 (943-44) yılında tamamlamıştır.

Arapça orijinali günümüze intikal etmeyen eser büyük kısmıyla Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Kubâvî tarafından Farsça'ya tercüme edilmiştir. Kubâvî, 522'de (1128) bitirdiği çeviriye gereksiz bulduğu yerleri almamış, buna karşılık günümüze intikal etmeyen diğer bazı kaynaklardan bilgiler eklemiştir. Muhammed b. Züfer, Kubâvî'nin çevirisini kısaltarak 574 (1178-79) yılında Buhara hâkimi Sadrüssudûr Burhâneddin Abdülazîz b. Muhammed'e takdim etmiş, daha sonra adı bilinmeyen bir müellif onun kitabına Hârizmşahlar dönemiyle Cengiz Han'ın Buhara'yı istilâsı hakkındaki bilgileri eklemiş ve eserin bu şekli günümüze ulaşmıştır.

Buhara bölgesinin tarihî, beşerî ve iktisadî coğrafyası, gelenek ve görenekleriyle âbideleri hakkında bilgilerin yer aldığı Târîhu Buhârâ genel tarih açısından diğer şehir tarihlerine nisbetle daha çok bilgi içerir. Özellikle Mâverâünnehir'in İslâm öncesi dönemine dair verilen bilgiler tarihçilerin yanı sıra filolog, nümismat ve arkeologlar için de önemlidir. Nerşahî'nin, bölgenin Araplar tarafından fethiyle ilgili verdiği bilgiler başka kaynaklarda rastlanmayan ayrıntıları içermektedir. [47]

7.Târîhu Bağdâd [48]

Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm

Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071)

392/1002 yılında Mekke-Medine yolu üzerindeki Vâdilmelel'in Guzeyye kasabasında dünyaya gelmiştir. Soyu Kûfe civarında oturan bir Arap aşiretine dayanmaktadır. Hatîb lakabının kendisine, kıraat âlimi Ebû Hafs el-Kettânî'den Kur'an öğrenen ve Bağdat'ın güneybatısında Dicle nehri üzerindeki Derzîcân köyünde yirmi yıl hatiplik yapan babası Ebû'l-Hasan Ali'den intikal ettiği söylenmişse de muhtemelen kendisi de bu köyde aynı vazifeyi devam ettirmesi sebebiyle Hatîb diye tanınmıştır. [49]

Hatîb el-Bağdâdî'nin, hadis başta olmak üzere diğer İslâmî ilimler ve tarih yanında dil ve edebiyata da büyük ilgi duyduğu, tanınmış şahsiyetlerin rivayet ettiği dinî ve edebî kitapların rivayet hakkını elde etme hususunda büyük gayret sarf ettiği bilinmektedir. Fıkıh sahasında çalışmalar yapmasına ve ileri gelen Şâfiî fakihlerinden biri olmasına rağmen Hatîb'in muhaddisliği fakihliğinden üstündür. Her iki ilmi de iyi bildiğinden fıkıhla hadis yan yana gitmesi gerektiğini savunmuştur. Hadis talebelerini rivayetle daha az meşgul olmaya, hadisler üzerinde düşünmeye ve onların fıkıhını anlamaya teşvik etmiştir. Fıkıhla meşgul olanlara da hadise önem vermeyi ve hükümlerinde ona dayanmayı öğütlemiştir. Hatîb'in diğer bir yönü tarihçilik olmakla beraber hadisçiliği bu alanda da kendini göstermekte ve Târîhu Bağdâd'ın ihtiva ettiği biyografilerin önemli bir kısmını muhaddisler teşkil etmektedir. [50]

Kaynaklarda Hatîb el-Bağdâdî'ye nisbet edilen eserlerin sayısı elli dört ile yüz arasında değişmektedir. Hadis, hadis usûlü, hadis ricâli, hadis metinleri alanlarında eserleri bulunan Hatîb, tarih, fıkıh, kelim alanlarında da eser vermiştir. [51]

7 Zilhicce 463 (5 Eylül 1071) tarihinde Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'nin yanındaki evinde vefat etmiş, Bâbüharb'de Bişr el-Hâfî'nin kabrinin yanına defnedilmiştir. [52]

Hatîb el-Bağdâdî otuz yaşlarında iken telif etmeye başladığı eserini yirmi yıl sonra 444'te (1052-53) tamamlamıştır.

Târîhu Bağdâd iki bölümden meydana gelir. Geniş bir mukaddime mahiyetindeki ilk bölüm Irak'ın fethi, Bağdat'ın kuruluşu ve tarihiyle ilgili konuları içerir. Eserin ikinci bölümü Bağdat'ta yaşayan veya buraya gelen 7831 kişinin biyografisine ayrılmıştır. Târîhu Bağdâd'da toplumun her kesiminden kişilerin biyografisine yer verilmeyle birlikte, aynı zamanda bir hadis hâfızı olan müellifin hadis âlimleri başta olmak üzere din âlimlerine ağırlık verdiği görülmektedir.

Hatîb el-Bağdâdî eserini telif ederken ensâb ve tabakat kitaplarından umumi tarihlere, ricâl kitaplarından edebiyat kaynaklarına kadar çok geniş bir yelpaze teşkil eden ve bir kısmı günümüze ulaşmayan eserlerden faydalanmıştır. Kitaplarından alıntı yaptığı müelliflerin sayısı 180 civarındadır. Kendisinden sonra yazılan şehir tarihlerine örnek olmuş, birçok alanda eser yazan müellifler tarafından da kullanılmıştır. [53]

8.El-Muktebes Min Enbâ'i Ehli'l-Endelüs [54]

el-Muktebes min enbâ' i ehli'l-Endelüs (el-Muktebes fî aḥbârî beledi'l-Endelüs, el-Muktebes fî târîhi'l-Endelüs)

Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 469/1076)

377'de (987) Kurtuba'da doğmuştur. İspanyol asıllı Müslüman bir aileye mensuptur. Dedelerinden İslâmiyet'i kabul eden kişi olan Hayyân, Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu I. Abdurrahman'ın mevlâsıdır.

İbn Hayyân, Endülüs Emevî halifeliğinin siyasî gücünün zirvede olduğu Âmirîler döneminde dünyaya gelmiş, Gençliğini bu dönemde geçirmiştir. Fakat bir müddet sonra bu güçlü devleti çok kısa sürede çöküntüye götüren fitne dönemi olayları ile ülke birliğinin tamamen parçalandığı mülûkû't-tavâif devrinin bizzat şahidi olmuştur.

Endülüs'ün kültür merkezi Kurtuba'da yetişen İbn Hayyân tefsir, hadis, dil ve edebiyat öğrenimi görmüştür.

İbn Hayyân hayatının sonlarına doğru maddî sıkıntı içine düştü. Onun durumundan haberdar olan Cehverî Emîri Ebû'l-Velîd Muhammed kendisine divanda bir görev vermiştir. Mahmûd Ali Mekkî, İbn Hayyân'ın tarih yazımıyla görevlendirildiğini ve ilk defa resmî tarihçi sıfatıyla maaş aldığını söylemektedir.

İbn Hayyân'ın asıl temayüz ettiği saha tarihtir. Tabakat kitaplarında "Endülüslü tarihçilerin sultanı, Endülüs tarihinin bayraktarı" unvanlarıyla anılmaktadır.

İbn Hayyân, Endülüs tarihinin kendi yaşadığı dönemden önceki kısmını ele alırken kaynaklardaki bilgileri nakledip tenkide tâbi tutmuş, daha sonra doğru bulduğu rivayetleri kaydetmiştir. Yaşadığı dönemi yazarken şahsî müşahedelerine ve belgelere dayanmış, olaylarla ilgisi bulunan kişilerin bilgisine de başvurmuştur. Olayları sebep-sonuç bütünlüğü içerisinde görmeye çalışmış, bundan hareketle bir olaya temas ettikten sonra yol açabileceği muhtemel gelişmelere de işaret etmiştir. Bu bakımdan onun İbn Haldûn'a öncülük ettiği söylenebilir. Hadiselerin oluşumu ve sonuçlanmasında ilâhî iradenin rolünü de vurgulamayı ihmal etmeyen İbn Hayyân, rivayetlerinde ve olayların tahlilinde tarafsız olmakla beraber devletin düzeni ve toplumun dirliği söz konusu olduğunda aynı tarafsızlığı koruyamamış, ülkenin birliğini bozanları sert bir dille tenkit etmiştir. Kolay anlaşılır bir üslûba sahip olan İbn Hayyân eserlerinde sık sık edebî sanat ve tabirlere yer vererek tarihle edebî zevki birleştirmiştir. [55]

İbn Hayyân'ın çeşitli ilim dallarında ellinin üzerinde eser yazdığı kaydedilmektedir. El-Muktebes, el-Metîn, Ahbârü'd-Devleti'l-Ahbâriyye, el-Batşatü'l-Kübrâ, İbn Hayyân'ın başlıca eserleri arasındadır. [56]

Endülüs'ün fethinden Halife II. Hakem döneminin (961-976) sonuna kadarki tarihini içine alır. Yıllara göre kaleme alınmış olan eserden Endülüs'ün siyasî tarihi yanında ekonomik ve sosyo-kültürel durumu ile meşhur şahısların hayatlarına dair bilgiler edinmek mümkündür. Müellifin, eserleri günümüze ulaşmamış olan İbnü'n-Nizâm, İshak b. Seleme el-Kaynî, Ferec b. Sellâm el-Bezzâz gibi tarihçilerin kitaplarından istifade etmesi eserin değerini arttırmaktadır. İbn Hazm'ın on cilt olduğunu söylediği el-Muktebes'in, II. Abdurrahman'ın (822-852) son birkaç yılı ile oğlu Muhammed döneminin (852-886) önemli bir kısmını, Emîr Abdullah dönemini (888-912), III. Abdurrahman'ın ilk otuz yılını (912-942) ve son olarak II. Hakem döneminin 970-974 yıllarını kapsayan kısımları bugüne ulaşmıştır. [57]

9. Târîhu Medîneti Dimaşk [58]

Târîhu medîneti Dimaşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men ħallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhihâ min varidihâ ve ehlihâ

Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176)

499 Muharrem'inde (Eylül 1105) Dimaşk'ta doğmuştur. Babası Hasan b. Hibetullah gibi Kureyş soyundan gelen anne tarafı da ilim ve mârifetiyle tanınmaktadır. İlk defa Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî tarafından tesbit edilen İbn Asâkir lakabının neden verildiği bilinmemektedir. Daha sonra onun Kur'an ilimleri, nahiv ve fıkıh alanlarında yetiştirdiği âlimlerle temayüz eden, Dimaşk'ın idarî ve kültürel tarihinde, özellikle Dimaşk Şâfiî ekolünün ortaya çıkmasında önemli roller üstlenen ahfadına da Benî Asâkir denilmiştir. [59]

İbn Asâkir keskin zekâsı, geniş hadis bilgisi, zühd ve takvâsı ile tanınmaktadır. İbn Asâkir hadisin yanı sıra fıkıh, tarih, ahbâr ve edebiyat konularını da ele almış, fakat genel anlamda rivayet vermeyi tercih ederek şahsî görüşlerini az açıklamıştır. Onun en seçkin sıfatı tarihçiliğinde güvenilir, hadisçiliğinde doğru olmasıdır. İbn Asâkir mahallî tarihçilik alanında temayüz etmiş bir şahsiyettir ve bu şöhretini Târîhu medîneti Dimaşk adlı eseriyle kazanmıştır. İbn Asâkir İslâm dünyasında tasnif ve telifinin çokluğu ile tanınmış bir şahsiyettir. Babasının hayatı ve eserleri hakkında eser kaleme alan oğlu Kâsım babasının altmış adet kitap yazdığını kaydederken Yâkût bunların sayısını 134 olarak vermekte, bu sayıyı 200'e kadar çıkaranlara da rastlanmaktadır. Bu fark, bir arada bulunan çalışmalarının ayrı ayrı düşünülmesinden ve kaynaklarda 400'ün üzerinde olduğu kaydedilen emâîlilerinden kaynaklanmaktadır. [60]

Müellifin en hacimli eseridir. Hatîb el-Bağdâdî'nin Târîhu Bağdâd'ı örnek alınarak yazılan kitap Dimaşk'a dair en geniş kaynaktır; ayrıca Halep, Ba'lebek, Sayda gibi Suriye şehirlerinde yaşamış bazı önemli şahsiyetler hakkında da bilgi ihtiva eder. Hadisçi metoduyla kaleme alınan eserin son cildi kadın muhaddis ve şairlere ayrılmıştır. [61]

İbn Asâkir, Târîhu Dimaşk'ı üç aşamada tamamlamıştır. Birinci aşamada 529 (1135) yılında başladığı eserini 549'da (1154) elli yedi cilt halinde tamamlamıştır. Daha sonra Nûreddin Zengî'nin teşvikiyle eser üzerinde çalışmaya devam etmiş ve yaptığı ilâvelerle 559'da (1164) bitirdiği eseri yetmiş cilde çıkarmıştır. Ardından yeni bir çalışma ile eseri seksen cilde tamamlamıştır. [62]

Günümüze ulaşmayan bazı eserlere dair onun naklettiği metinler sayesinde bilgi edinilmektedir. İbn Asâkir, Hatîb el-Bağdâdî'nin Târîhu Bağdâd'ını örnek almakla beraber alfabetik sıra, zengin mâlûmat, topografik bilgi vb. konularda onu aşmıştır. Hatîb el-Bağdâdî eserinde otuz altı meşhur kadına yer verirken İbn Asâkir kadınlara müstakil bir cilt ayırmış, yüzlerce muhaddis ve şair kadınıla ilgili bilgi vermiştir. [63]

Eserde; Şam kelimesinin etimolojisi, Dimaşk'ın kuruluşu ve Dimaşk kelimesinin istikakı, tarih kelimesinin etimolojisi ve tarihin faydaları, Şam ve Dimaşk'ın faziletleri, Dimaşk'ın coğrafi tasviri ve topografyası, Suriye'deki İslam fetihleri ve Dimaşk'ın fethi, Dimaşk'ta bulunan mimari yapılar, Dimaşk'ta yaşayan, orada

yetişen, oradan gelip geçen, Dimaşk'la doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan peygamberler, halifeler, hükümdarlar, valiler, fakihler, kadılar, kurrâ, hadis râvileri, edip ve şairlerle diğer meşhur simaların hayatı gibi konularda geniş bilgiler içermektedir. Suriye'nin diğer şehirlerine mensup yaklaşık 9000 kişi hakkında bilgi aktarır. Bundan dolayı Târîhu medîneti Dimaşk'ı bir Suriye tarihi olarak değerlendirmek mümkündür. [64]

Hadisçiliğiyle tanınan bir âlim olduğu halde altmış küsur eseri arasında İbn Asâkir'e asıl şöhretini Târîhu medîneti Dimaşk kazandırmıştır. Kitap sadece bir şehir tarihi olarak değil aynı zamanda Asr-ı saâdet, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, mahallî hânedanlar ve idareciler, Fâtımîler, Selçuklular, Haçlılar, Zengîler ve Eyyûbîler'in ilk dönemi hakkında başvurulması gereken önemli bir kaynaktır. [65]

10.Zübdetü'l-Haleb [66]

Zübdetü'l-haleb min târîhi Haleb

Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (ö. 660/1262)

588 (1192) yılında Halep'te doğmuştur; Basra'da yaşayan Ukaylî kabilesinin Benî Ebû Cerâde koluna mensuptur. III. (IX.) yüzyılda Basra'dan Halep'e göç eden atalarının İbnü'l-Adîm lakabıyla tanındığı bilinmekte ve bunun sebebinin, içlerinden şair ve kadı Ebü'l-Fazl Hibetullah b. Ahmed'in zenginliğine rağmen şiirlerinde daima yokluğu (adem) dile getirmesi ve zamandan şikâyet etmesi olduğu sanılmaktadır.

İbnü'l-Adîm, Kur'an, hadis, fıkıh, tarih, edebiyat ve inşâ sahasında zamanın meşhur âlimleri arasına girmiştir. Hat dersleri de alarak özellikle nesihte devrin en önde gelen hattatlarından biri olmuştur. Adının duyulmasıyla birlikte henüz yirmi sekiz yaşında iken Halep Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gâzî tarafından şehrin Şâdbaht ve Hallâviyye medreselerinin müderrisliğine tayin edilmiş; ayrıca belli başlı camilerde vaaz vermiştir. Daha sonra babası ve dedeleri gibi Halep kadılığına getirilmiştir.

Teveccühünü kazandığı Sultan el-Melikü'l-Azîz'in (1216-1237) veziri olmuş ve makamını II. el-Melikü'n-Nâsır Selâhaddin Yûsuf döneminde de (1237-1260) korumuştur. Vezirliği süresince Halep Eyyûbî melikliğinin karşılaştığı meselelerin çözümünde büyük gayret sarf etmiştir.

Hülâgû'nun Halep'i ele geçirmesinden biraz önce el-Melikü'n-Nâsır ile birlikte Filistin'e, ardından da Mısır'a gitmiştir. Hülâgû, kendisini önemli görevlere tayin ederek Halep'e çağırdıysa da İbnü'l-Adîm bunu reddetmiştir. Aynicâlût'ta Moğolların bozguna uğrayarak Suriye'den çekilmesi üzerine Halep'e gitmiş, şehirdeki tahribatı gördükten sonra buna dayanamayacağını anlayarak Kahire'ye dönmüş ve aynı yılda (660/1262) vefat etmiştir. Kaynaklar, İbnü'l-Adîm'den iyi bir devlet adamı ve iyilik yapmayı seven bir insan olarak bahsetmektedir. [67]

Eser; Halep'in tarihi, coğrafyası ve meşhur şahıslarıyla ilgili önemli bir kaynak olan [68] ve İbnü'l-Adîm'in Halep ile civarındaki Menbic, Antakya, Tarsus ve Kınnesrîn gibi şehirlerin coğrafi durumlarını anlattıktan sonra Abbâsî ve Fâtımî halifelerinin, sultan, vezir, emîr, kadı, edip, şair vb. şahısların doğum tarihleri, soy kütükleri, belli başlı faaliyetleri ve eserleri hakkında bilgiler vererek büyük bir titizlikle tesbit ettiği ölüm tarihlerini zikrettiği, ayrıca bilgileri verirken hadis ilminde kullanılan isnad usulünü dikkatle uyguladığı [69] "Buğyetü't-Taleb Fî Târîhi Haleb" isimli eserinin muhtasarı olup, kronolojik sıraya göre 641'e (1243) kadar gelen olayları kapsar. [70] İbnü'l-Adîm, işlerinin yoğunluğu yüzünden temize çekemediği Buğyetü't-Taleb'den faydalanarak Halep tarihini ihtiva eden Zübdetü'l-Haleb isimli eserini yazmıştır. [71] Eserde Suriye'nin diğer şehirleri, Irak ve Mısır gibi çeşitli yerlerde cereyan eden olaylar, Halep'le herhangi bir şekilde ilgisi olan bölge, şehir ve kaleler, buralarda yaşayan ünlü şahıs, aile ve hânedanlar da anlatılır. [72]

II. BÖLÜM

METİN ÖRNEKLERİ

Metin örnekleri aşağıdaki sıra ile verilmiştir:

Risâle fî Fazlî Mekke (Hasan-ı Basrî): s. 27

Ahbâru Mekke (el-Ezrakî): s. 28

Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere (İbn Şebbe): s. 29

Ahbâru Mekke (el-Fâkihî): s. 30

Târîhu'l-Mevsıl (el-Ezdî): s. 31

Târîhu Buhârâ (Ebû Bekir Muhammed en-Nerşahî): s. 32

Târîhu Bağdâd (Hatîb el-Bağdâdî): s. 33

el-Muktebes min Enbâ'i Ehli'l-Endelüs (İbn Hayyân): s. 34

Târîhu Medîneti Dımaşk (İbn Asâkir): s. 35

Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb (İbnü'l-Adîm): s. 36

SONUÇ

Şehir tarihleri, İslam tarihçiliğinin ilk dönemlerinden itibaren telif edilen eserler arasında yerini almıştır. Bu durumun başlıca sebepleri arasında; Mekke, Medine, Kudüs gibi şehirlerin kutsiyeti nedeniyle müelliflerin bu şehirlerle ilgili eser telif etme arzuları, yeni fethedilen yerlerde hem şehir halkıyla iletişimin yönünü belirlemek hem de alınacak vergilerin miktarını şehir halkının durum ve tutumuna göre tespit etmek için şehirler hakkında bilgi sahibi olma gerekliliği yer alır.

Şehir tarihlerinde şehrin coğrafi, kültürel, sosyal, ekonomik durumları açısından tahlilinin yanında; şehirde yaşamış ve yetişmiş olan devlet adamları, âlimler, muhaddisler, fakihler, şairler, komutanlar gibi, şehrin meşhur simalarının hayatlarına da temas edilmiştir. Bu yönüyle şehir tarihleri, bünyesinde biyografik unsurlar da taşımaktadır.

Şehir tarihi müellifleri arasında muhaddis kimliğiyle ön plana çıkan isimler de bulunmaktadır. Bu durum, muhaddislerin takip ettiği isnad sistemi gibi yöntemlerin şehir tarihlerinde de kullanılmasına zemin hazırlamış, kaynaklarda yer alan bilgilerin güvenilirliğini artırmıştır.

Ayrıca bu eserlerde, şehirlerin tarihinin yanında müelliflerin yer yer kendi zamanına kadar yaşanmış olan ve kendi zamanında yaşanan olaylar hakkında bilgiler verdiği de görülmektedir. Müelliflerin birçok ilim dalında eğitim alması, eserlerine yansımakta, eserdeki bilgi çeşitliliğini ve konu genişliğini etkilemektedir. Bazı eserlerde birçok beyit bulunmakta, ilmi ve edebi konulardaki münakaşa ve müzakereler de eserde yer almaktadır.

İçinde barındırdığı zenginlikler açısından bakıldığında, şehir tarihlerinin İslam tarihçiliğindeki önemli konumu ortaya çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Avcı, Casim. "Târîhu Bağdâd". TDV İslam Ansiklopedisi . 40/88-89. İstanbul, 2011.

Aycan, İrfan. "İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler". İslâm Tarihinde Metodoloji Problemi , 877-890.

Barca, İbrahim. "İslâm Şehir ve Bölge Tarihleri ile Coğrafya Eserlerinde Coğrafi Bölüm ve Yerleşim Birimi Adları: Şanlıurfa Örneği". İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa , 300-311.

Fayda, Mustafa. "İbn Şebbe". TDV İslam Ansiklopedisi . 20/371-372. İstanbul, 1999.

- Fayda, Mustafa. "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXVIII/ (1986), 167-180.
- Fayda, Mustafa. "Tarih". TDV İslam Ansiklopedisi . 40/30-36. İstanbul, 2011.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hatîb el-Bağdâdî". TDV İslam Ansiklopedisi . 16/452-460. İstanbul, 1997.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Şehir". TDV İslam Ansiklopedisi . 38/441-446. İstanbul, 2010.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri – Tomar, Cengiz. "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım". TDV İslam Ansiklopedisi . 19/321-324. İstanbul, 1999.
- Özaydın, Abdülkerim. "Ahbâru Mekke". TDV İslam Ansiklopedisi . 1/491-492. İstanbul, 1988.
- Özaydın, Abdülkerim. "Ezdî, Yezîd b. Muhammed". TDV İslam Ansiklopedisi . 12/48-49. İstanbul, 1995.
- Özaydın, Abdülkerim. "Ezrakî, Ebü'l-Velîd". TDV İslam Ansiklopedisi . 12/68-69. İstanbul, 1995.
- Özaydın, Abdülkerim. "Fâkihî". TDV İslam Ansiklopedisi . 12/128-129. İstanbul, 1995.
- Özaydın, Abdülkerim. "Târîhu Medîneti Dımaşk". TDV İslam Ansiklopedisi . 40/90-92. İstanbul, 2011.
- Özdemir, Mehmet. "İbn Hayyân". TDV İslam Ansiklopedisi . 20/37-38. İstanbul, 1999.
- Samur, Sebahattin. "Nersahî". TDV İslam Ansiklopedisi . 32/562-563. İstanbul, 2006.
- Sevim, Ali. "Buğyetü't-Taleb". TDV İslam Ansiklopedisi . 6/361-362. İstanbul, 1992.
- Sevim, Ali. "İbnü'l-Adîm". TDV İslam Ansiklopedisi . 20/478-479. İstanbul, 1999.
- Uludağ, Süleyman. "Hasan-ı Basrî". TDV İslam Ansiklopedisi . 16/291-293. İstanbul, 1997.
- [1] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şehir", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 2010), 38/441.
- [2] Küçükaşçı, "Şehir", 38/441.
- [3] Küçükaşçı, "Şehir", 38/441.
- [4] Mustafa Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXVIII/ (1986), 168.
- [5] Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", 169.
- [6] İrfan Aycan, "İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler", İslâm Tarihinde Metodoloji Problemi , (ubat 2004), 880.
- [7] Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", 168.
- [8] Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", 170.
- [9] İbrahim Barca, "İslâm Şehir ve Bölge Tarihleri ile Coğrafya Eserlerinde Coğrafi Bölüm ve Yerleşim Birimi Adları: Şanlıurfa Örneği", İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa , (Ocak 2017), 303.
- [10] Barca, "İslâm Şehir ve Bölge Tarihleri ile Coğrafya Eserlerinde Coğrafi Bölüm ve Yerleşim Birimi Adları: Şanlıurfa Örneği", 303.
- [11] Barca, "İslâm Şehir ve Bölge Tarihleri ile Coğrafya Eserlerinde Coğrafi Bölüm ve Yerleşim Birimi Adları: Şanlıurfa Örneği", 303.
- [12] Barca, "İslâm Şehir ve Bölge Tarihleri ile Coğrafya Eserlerinde Coğrafi Bölüm ve Yerleşim Birimi Adları: Şanlıurfa Örneği", 304.

- [13] Barca, "İslâm Şehir ve Bölge Tarihleri ile Coğrafya Eserlerinde Coğrafi Bölüm ve Yerleşim Birimi Adları: Şanlıurfa Örneği", 304.
- [14] Barca, "İslâm Şehir ve Bölge Tarihleri ile Coğrafya Eserlerinde Coğrafi Bölüm ve Yerleşim Birimi Adları: Şanlıurfa Örneği", 304-305.
- [15] Barca, "İslâm Şehir ve Bölge Tarihleri ile Coğrafya Eserlerinde Coğrafi Bölüm ve Yerleşim Birimi Adları: Şanlıurfa Örneği", 305.
- [16] Barca, "İslâm Şehir ve Bölge Tarihleri ile Coğrafya Eserlerinde Coğrafi Bölüm ve Yerleşim Birimi Adları: Şanlıurfa Örneği", 306.
- [17] Barca, "İslâm Şehir ve Bölge Tarihleri ile Coğrafya Eserlerinde Coğrafi Bölüm ve Yerleşim Birimi Adları: Şanlıurfa Örneği", 306.
- [18] Barca, "İslâm Şehir ve Bölge Tarihleri ile Coğrafya Eserlerinde Coğrafi Bölüm ve Yerleşim Birimi Adları: Şanlıurfa Örneği", 309.
- [19] Küçükaşçı, "Şehir", 38/445.
- [20] Küçükaşçı, "Şehir", 38/445.
- [21] Küçükaşçı, "Şehir", 38/445.
- [22] Mustafa Fayda, "Tarih", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 2011), 40/34.
- [23] Fayda, "Tarih", 40/34.
- [24] Fayda, "Tarih", 40/34.
- [25] Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", 170-171.
- [26] Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", 171.
- [27] Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", 171.
- [28] Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", 171-172.
- [29] Örnek metin için bkz: s. 27.
- [30] Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1997), 16/291.
- [31] Uludağ, "Hasan-ı Basrî", 16/292.
- [32] Uludağ, "Hasan-ı Basrî", 16/292.
- [33] Örnek metin için bkz: s. 28.
- [34] Abdülkerim Özaydın, "Ezrakî, Ebü'l-Velîd", TDV İslam Ansiklopedisiİ (İstanbul, 1995), 12/68-69.
- [35] Abdülkerim Özaydın, "Ahbâru Mekke", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1988), 1/491-492.
- [36] Örnek metin için bkz: s. 29.
- [37] Mustafa Fayda, "İbn Şebbe", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1999), 20/371-372.
- [38] Fayda, "İbn Şebbe", 20/372.
- [39] Örnek metin için bkz: s. 30.
- [40] Abdülkerim Özaydın, "Fâkihî", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1995), 12/128-129.

- [41] Özeydın, "Fâkihî", 12/129.
- [42] Örnek metin için bkz: s. 31.
- [43] Abdülkerim Özeydın, "Ezdî, Yezîd b. Muhammed", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1995), 12/48.
- [44] Özeydın, "Ezdî, Yezîd b. Muhammed", 12/48-49.
- [45] Örnek metin için bkz: s. 32.
- [46] Sebahattin Samur, "Nerşahî", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 2006), 32/562.
- [47] Samur, "Nerşahî", 32/562.
- [48] Örnek metin için bkz: s. 33.
- [49] M. Yaşar Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1997), 16/452.
- [50] Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", 16/454-455.
- [51] Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", 16/456.
- [52] Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", 16/454.
- [53] Casim Avcı, "Târîhu Bağdâd", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 2011), 40/88.
- [54] Örnek metin için bkz: s. 34.
- [55] Mehmet Özdemir, "İbn Hayyân", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1999), 20/37-38.
- [56] Özdemir, "İbn Hayyân", 20/38.
- [57] Özdemir, "İbn Hayyân", 20/38.
- [58] Örnek metin için bkz: s. 35.
- [59] Mustafa Sabri Küçükaşçı – Cengiz Tomar, "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1999), 19/321.
- [60] Küçükaşçı – Tomar, "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", 19/322.
- [61] Küçükaşçı – Tomar, "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", 19/323.
- [62] Abdülkerim Özeydın, "Târîhu Medîneti Dımaşk", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 2011), 40/90.
- [63] Özeydın, "Târîhu Medîneti Dımaşk", 40/91.
- [64] Özeydın, "Târîhu Medîneti Dımaşk", 40/90.
- [65] Özeydın, "Târîhu Medîneti Dımaşk", 40/91.
- [66] Örnek metin için bkz: s. 36.
- [67] Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1999), 20/478.
- [68] Sevim, "İbnü'l-Adîm", 20/478.
- [69] Ali Sevim, "Buğyetü't-Taleb", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1992), 6/361.
- [70] Sevim, "İbnü'l-Adîm", 20/478.
- [71] Sevim, "Buğyetü't-Taleb", 6/361.

[72] Sevim, "İbnü'l-Adîm", 20/478-479.